

ADÓELKERÜLÉS ÉS REJTETT GAZDASÁG MAGYARORSZÁGON

A rejtett gazdaság és az adóelkerülés visszaszorítása a legtöbb fejlett ország kiemelt gazdaságpolitikai célja. Amellett, hogy a költségvetés jelentős bevételétől esik el, a rejtett gazdaság és az adóelkerülés torzítja a versenyt és a statisztikák minőségét is rontja. Jelen tanulmányban a szerző az elméleti és az empirikus irodalom alapján mutatja be a rejtett gazdaság mögött meghúzódó okokat és a magyarországi rejtett gazdaság méretére vonatkozó becsléseket. A Nemzeti Munkaügyi Hivatal legfrissebb ellenőrzési adatai és a kiskereskedelmi forgalomra vonatkozó statisztikák alapján következtet az elmúlt években hozott intézkedések gazdaságfehérítő hatására.

BEVEZETÉS

A feketegazdaság létezése a gazdaság működésének olyan velejárója, ami valószínűleg mindig jelen volt, amióta a fogalom használata egyáltalán felmerülhet – tehát amióta legális és nem legális, regisztrált és nem regisztrált tevékenységeket megkülönböztethetünk –, és vélhetően velünk is marad. Bár mértékére történeti becsléseket nem lehet tenni, és valószínűleg nem is érdemes, mert a különböző gazdasági berendezkedések miatt nem hasonlíthatóak össze az eredmények, egy szempontból azonban egyre nagyobb figyelem irányul a feketegazdaságra. Ez abból fakad, hogy mind több és mind pontosabb statisztikákkal próbáljuk lefedni a gazdaság és a társadalom különböző szegmenseit, az adatok pedig – legalábbis a versenyen és piacon alapuló gazdaságok történetében – minden korábbinál komplexebb döntések megalapozását szolgálják.

Elemzői, döntéshozói szempontból a feketegazdaság egyik különösen hátrányos következménye, hogy jelentős mértékben torzítja a rendelkezésünkre álló statisztikákat, így csak pontatlan képet lehet kapni a gazdaság működéséről, beleértve néhány elemi fontosságú területet. A gazdasági teljesítmény legelfogadottabb mérőszáma, a GDP is tartalmaz becsléseket a feketegazdaságra, amely a 2000-es években a GDP mintegy 15 százalékát tette ki. Ez a mérték igen jelentős, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a bruttó hazai termék számos alapvető mutató hányadosában szerepel (adósságráta, GDP-arányos fizetési mérleg stb.), amelyek pontossága tehát a feketegazdaság méretének és az arra vonatkozó becsléseknek is a függvénye. Más területeken is megnehezíti azonban a gazdasági teljesítmény mérését a tevékenységek be nem vallása. Erősen érintett a munkaerőpiac, ahol mind a foglalkoztatási, mind a jövedelemstatisztikákat nagymértékben torzítja a feketemunka és a be nem vallott jövedelem. Ezért nehéz pontos képet kapni a foglalkoztatottság alakulásáról, különösen a munkaerőpiac peremén lévő, részben alkalmi foglalkoztatottokról.

Jogos elvárás a gazdaságpolitikai döntésektől, hogy a releváns adatok ismeretében, azok által megalapozottan szülessenek, azonban a feketegazdaság ezt nagymér-

tékben megnehezíti. Különösen erősen érezhető ez az adó- és támogatási rendszert érintő esetekben, amikor az elérhető hivatalos adatok pontatlanul tükrözik a valós helyzetet, például a bérek eloszlását. Magyarországon a minimálbérre bejelentettek aránya a hasonló jövedelmű országokhoz képest igen magas volt a 2000-es években, miközben a szakértői becslések azt mutatták, hogy a minimálbért keresők mintegy fele további munkajövedelemmel is rendelkezik [Elek et al., 2009b, 2012]. Az állami bevételek megfelelő szinten tartása érdekében ez olyan adókulcsokhoz vezetett, amelyek a legális foglalkoztatást túlzottan terhelték, és így ismét csak növelték a feketegazdaság méretét. Ebből az ördögi körből sok esetben csak olyan intézkedésekkel lehet kitörni, ami tudatosan figyelembe veszi a feketegazdaság létét és torzító hatását, optimális esetben pedig annak csökkentésére irányul; ilyen volt a személyijövedelemadó-rendszer egyszerűsítésének, az egykulcsos szja bevezetésének programja. Amellett, hogy torzítja a döntések alapjául szolgáló statisztikákat, a feketegazdaság befolyásolhatja az intézkedések hatásait is, így azok eredményét is eltérítheti az eredeti céltől.

Végül a feketegazdaság egyik leginkább kézzelfogható hatása a költségvetésben jelenik meg, nemcsak a bevételi, de kisebb részben a kiadási oldalon is. Az adóelkerülés csökkenti a közjavak szolgáltatásának fedezetét, az állam által nyújtott támogatások forrását. Másfelől e támogatásokat is befolyásolja a regisztrált munkanélküliség mellett végzett munka, az indokolatlan rokkantnyugdíj vagy más támogatások megalapozatlan igénybevétele.

A feketegazdaság léte, mértéke és megismerése tehát a gazdaságpolitika szempontjából is fontos, ezért ebben a tanulmányban áttekintjük a témáról szóló irodalom azon részeit, amelyek a feketegazdaság okaival és becsült méretével foglalkoznak, valamint bemutatunk néhány olyan folyamatot, amelyek a feketegazdaság magyarországi elterjedtségét tükrözték vagy befolyásolták az elmúlt években.

MIT JELENT A REJTETT GAZDASÁG ÉS MIK AZ OKAI?

A legtöbb, rejtett gazdaság mérésével és elemzésével kapcsolatos munka kiinduló kérdése, hogy miként lehet meghatározni a rejtett gazdaság fogalmát. A jelenség megnevezésére számos kifejezés létezik, amelyek lényegében szinonimáknak tekinthetők; mi itt elsődlegesen a *rejtett gazdaság*, *feketegazdaság* megnevezéseket használjuk.¹ A többféle elnevezés ellenére abban viszonylagos konszenzus tapasztalható a szakirodalomban, hogy miként definiálják a rejtett gazdaságot. Az általánosan használt meghatározás értelmében ide tartozik minden olyan nem regisztrált tevékenység, amely hozzájárul a bruttó hazai össztermék előállításához. Más megfogalmazásban azokat a gazdasági tevékenységeket és a belőlük származó jövedelmeket tekintik ide tartozónak, amelyeket a hatóságok nem regisztrálnak,

1 Colin C. Williams [2004] megemlíti, hogy 35 különböző kifejezést talált a rejtett gazdaságra a szakirodalomban, mint például *feketegazdaság* (black economy), *szürkegazdaság* (gray economy), *nem regisztrált gazdaság* (unregistered economy), *árnyékgazdaság* (shadow economy), *készpénzes gazdaság* (cash-in-hand economy).

valamilyen módon kikerülik az állami szabályozást, vagy rejtve maradnak az állam elől adózási (adóelkerülési) célból [Schneider, 2012; Laczkó, 2009].

Ez a meghatározás nagyon tág, és beletartoznak az illegális tevékenységek (mint például a drogkereskedelem és az emberkereskedelem), sőt bizonyos értelemben a háztartási munka is, amikor a termelő tevékenység a háztartás saját fogyasztását szolgálja. Ezért gyakran használnak egy ennél szűkebb definíciót is az irodalomban, amely a legális tevékenységekre szűkíti a meghatározást, feketegazdaságnak azt tartva, amely esetekben a tevékenység hatóságok előli elrejtésének a motivációja:

- az adóelkerülés;
- egyes munkaerőpiaci szabályozások be nem tartása, mint például a minimálbér, maximális munkaidő száma vagy a munkahelyi biztonsági előírások;
- egyéb adminisztrációs előírások elkerülése.

Jelen tanulmányban a rejtett gazdaságnak ezt a szűkebb definícióját alkalmazzuk majd és elsősorban az adóelkerülés mögötti okokat próbáljuk feltárni. Ugyan a rejtett gazdaság és az adóelkerülés nem egyező fogalmak, a rejtett gazdaságban végzett tevékenység a legtöbb esetben adóelkerüléssel jár együtt, ezért az adóelkerülést befolyásoló tényezők minden bizonnyal hatással vannak a rejtett gazdaságra is.

Az adóelkerülés mértéke a klasszikus megközelítés szerint *a család relatív hozamától* függ, vagyis attól, hogy a csalással megtakarított jövedelem mennyivel képes az egyén várható hasznát növelni [Allingham–Sandmo, 1972; Slemrod–Yitzhaki, 2000]. Ezen megközelítés szerint az adófizető bizonytalan környezetben dönt arról, hogy jövedelmének mekkora hányadát titkolja el, figyelembe véve, hogy mekkora az ellenőrzés valószínűsége, a büntetés mértéke, az adórata és a saját kockázatvállalási hajlandósága. Egy kockázatsemleges adófizetőnek akkor áll érdekében az adócsalás, ha a várt büntetés (ami a várható lebukás valószínűsége és a büntetés függvénye) kisebb, mint a csalással megtakarított összeg várható értéke (ami a büntetés elkerülésének valószínűsége és a megtakarított összeg függvénye). Ennek alapján a büntetési rátának és az ellenőrzés valószínűségének a növelése egyértelműen mérsékli az adóelkerülés mértékét. Nem egyértelműek viszont a klasszikus modellek abban, hogy az adórata mértéke hogyan befolyásolja az adócsalást, mivel az adórata emelése ezekben a modellekben növeli ugyan a csalással megtakarított összeget, de egyben a büntetés mértékét is megemeli azáltal, hogy a magasabb összegű elcsalt adó nagyobb büntetést von maga után.

Természetesen a klasszikus megközelítés után számos irányban bővült az irodalom, és az ellenőrzés valószínűsége, valamint a büntetési ráta mellett több más tényező is megjelent az okok között. Itt most azokat emeljük ki, amelyek a Magyarországon jellemző adóelkerülési tendenciák megértésében is hasznosak lehetnek:

- Bár a klasszikus modellek nem jutottak egyértelmű eredményre az adóráták mértékének hatásáról, az azt követő tanulmányok egyetértenek abban, hogy a gazdaságra nehezedő *magas adó- és járuléktérhek* az adóelkerülés fő okai között szerepelnek.
- Az elméleti irodalom érdekes iránya a rejtett gazdaságban való részvétellel kapcsolatban *az állami szabályozás mértékével* kapcsolatos. Ennek alapján az állami szabályozás növelése (például munkaerőpiaci szabályok, bevándorlók munkavállalásának korlátozása) ösztönözheti a rejtett gazdaságban való rész-

vételt azáltal, hogy megnöveli a formális szektorban való működés költségét a rejtett gazdasághoz képest.

- Más oldalról ugyanilyen fontos *az adórendszer egyszerűsége*: az egyszerűbb adórendszerek egyrészt csökkentik az adófizetés járulékos költségeit (bevallás, szabályértelmezés), ami csökkentheti az adóelkerülésben való részvétel relatív hozamát, másrészt az ellenőrzés költségeit is mérséklék, ami adott ellenőrzési kiadás mellett növelheti az ellenőrzés kiterjedését és így a lebukás valószínűségét.
- Fontos tényező, hogy az adófizetők érzékelése szerint mennyire működik hatékonyan az állam. Az alacsony színvonalú állami szolgáltatások és a magas korupció rontják a befizetett adókért várható hasznosságértéket, így növelik az adóelkerülésre való ösztönzést. Amellett, hogy az adófizetéssel kapcsolatos általános morális elégedettség növekszik *az állam hatékonyabb működése* esetén, a formális gazdaságban való részvétel közvetlen hasznai is nőnek (például: szerződések kikényszeríthetősége, egészségügyi szolgáltatások).
- *Adómorál*: számos empirikus kutatás kimutatta, hogy az adófizetők egy jelentős része akkor is fizetne adót, ha a lebukás valószínűsége nulla lenne. Általánosságban az adózóknak az adócsalást elutasító álláspontját nevezhetjük pozitív adómorálnak. A magas adómorál egyértelműen csökkenti a rejtett gazdaság méretét, mert az adózó az adócsalás relatív hozamától függetlenül nem vesz részt a feketegazdaságban. Az adómorált számos tényező befolyásolhatja: hatással van rá az állami szolgáltatások minősége, az állam fölött gyakorolt demokratikus kontroll mértéke, az adóhatóság adózókhoz való viszonya, a mikro környezet társadalmi normái és a rejtett gazdaság érzékelt elterjedtsége [Feld–Frey, 2007; Semjén et al., 2009].

1. táblázat: A rejtett gazdaság változását magyarázó fő tényezők

A rejtett gazdaságot befolyásoló tényező	A rejtett gazdaság változásának mekkora hányadát magyarázza (százalék)
Adóterhek növekedése	35–38
Állami intézmények minősége	10–12
Támogatások	5– 7
Munkaerőpiaci szabályozás	7– 9
Állami szolgáltatások	5– 7
Adómorál	22–25
A tényezők együttes hatása	84–98

Megjegyzés: A táblázat olyan tanulmányok eredményeit foglalja össze ahol az úgynevezett MIMIC (Multiple Indicators and Multiple Causes) vagy a készpénzkeresleti eljárással vizsgálták a rejtett gazdaság méretét [Schneider, 2012; Laczkó, 2009].
Forrás: Schneider, 2012.

Az adóelkerülés tehát több tényező együttes eredménye. Az egyes tényezők súlyának a meghatározása nem egyszerű feladat és országról országra eltérhet. Támponthet jelenthet ugyanakkor *Friedrich Schneider* [2012] gyűjtése, amely 34 empiri-

kus kutatás eredményeit összegzi. Az *1. táblázat* azt mutatja, hogy egy adott tényező a rejtett gazdaság méretének változásából hány százalékot képes megmagyarázni a vizsgált tanulmányokban kapott eredmények átlagos értékei alapján.

Az idézett szerző [Schneider, 2012] megállapítása szerint tehát a rejtett gazdaság növekedését leginkább az adóterhek befolyásolják, de jelentős hatása van az állami intézmények minőségének és az adómorálnak is a vizsgált tanulmányokban. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy ezeknél a tanulmányoknál megfelelő, több országra elérhető adat hiányában nem szerepelt az *elrettetés* (azaz a lebukás valószínűsége, a büntetés mértéke vagy az adóhatósági vizsgálatok minősége) mint magyarázó változó.

A REJTETT GAZDASÁG MÉRETE MAGYARORSZÁGON

A rejtett gazdaság méretét közvetlen és közvetett módszerek felhasználásával lehet megbecsülni. A közvetlen módszerek közé tartoznak a lakossági vagy vállalati adatfelvételek és a mikroszintű adminisztratív adatok – mint például az adóhatósági vizsgálatok eredményei – elemzésére támaszkodó eljárások. Másfelől az indirekt eljárások általában a gazdaság összeteljesítményét próbálják meghatározni bizonyos változók segítségével, majd ezt a becsült eredményt vetik össze a regisztrált értékekkel, továbbá ide tartoznak a *készpénzkeresleti módszerek* is, amelyek abból indulnak ki, hogy a rejtett tevékenységeket kísérő tranzakciók jelentős része készpénzben történik, ami készpénz iránti többletkeresletet eredményez. A közvetett módszerek előnye, hogy kevesebb adatot igényelnek és ezért nemzetközi összehasonlításokra is alkalmasak, míg a közvetlen módszerek pontosabb képet tudnak adni a rejtett gazdaság eloszlásáról és heterogenitásáról [Benedek et al., 2013].

A több országra kiterjedő tanulmányok többsége a rejtett gazdaság arányát Magyarországon magasabbra becsli a nyugat-európai átlagnál, azonban kisebbnek több kelet-közép-európai országhoz viszonyítva. Az Eurostat által is forrásként használt kutatás szerint a rejtett gazdaság folyamatosan csökkenő tendencia mellett a GDP 22–25 százalékát tette ki Magyarországon 2003 és 2013 között [Schneider, 2013]. A régió országait tekintve ez az érték alacsonyabb volt Lengyelországhoz (24–28 százalék) képest, azonban meghaladta a Szlovákiára (15–18 százalék) és Csehországra (16–20 százalék) jellemző mértéket. Az EU27 becsült átlaga 18 és 22 százalék között alakult ebben az időszakban.²

Az előbbiekkal nem teljesen összehasonlítható, de gazdaságstatisztikai szempontból fontos, hogy a KSH a GDP számításánál is alkalmaz becsléseket a valós értéknél alacsonyabban bejelentett vagy egyáltalán nem regisztrált tevékenységekre, jövedelmekre. Ezek mértéke a KSH becslése alapján 2002-ben a GDP 15,3 százalékát, 2005-ben a GDP 14,9 százalékát érte el. A bejelentett és regisztrált adatokon felül a KSH alapvetően a következők miatt kényszerül becslésekre a feketegazdasá-

² A magyarországi rejtett gazdaság méretével kapcsolatos tanulmányok összefoglalását közlik *Lackó Mária* és szerzőtársai [2009]. Ennek alapján az 1997 és 2005 közötti időszakra vonatkozó becslések nagyobb szórást mutatnak ugyan, de jellemzően 20 és 25 százalék közé teszik a rejtett gazdaság méretét, és a frissebb számítások általában csökkenő tendenciára utalnak.

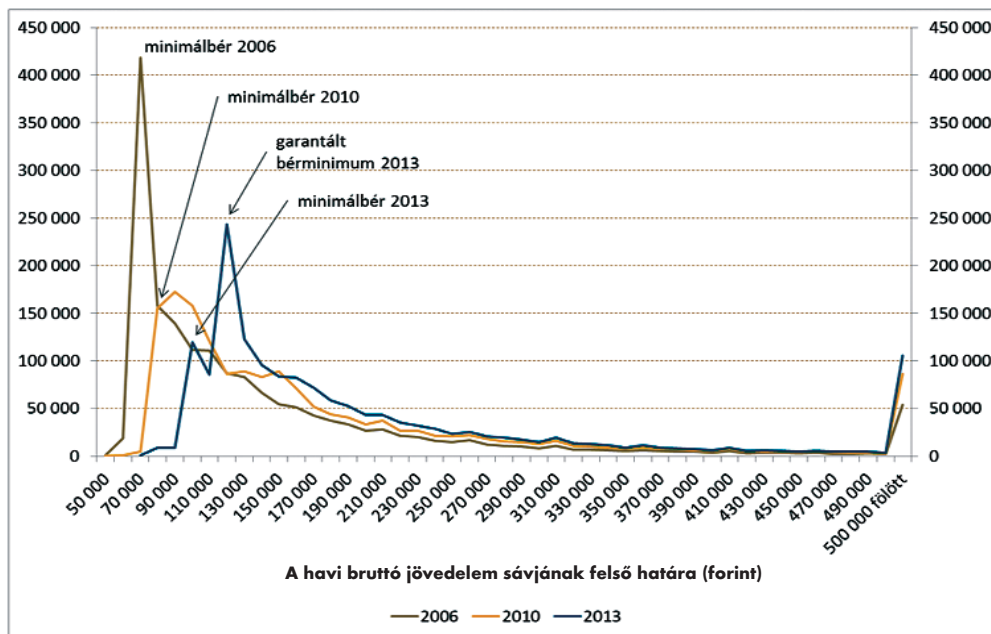
got illetően: az adó- és járulékfizetési kötelezettség elkerülése miatt a költségek felül- és az árbevétel aluljelentése, a számla nélküli tranzakciók és bérfizetések, valamint az igénybe vett szolgáltatásnak könyvelt munkavállalói jövedelmek [Murai-Ritzlné, 2011].

Magyarországon a rejtett gazdaság egészére vonatkozó becsléseken túl több kutatás is készült a rejtett foglalkoztatással kapcsolatban. A rejtett foglalkoztatás alapvetően két kategóriába sorolható: egyrészt megkülönböztethetünk *feketefoglalkoztatást*, amikor a munkavállalónak nincs jogszerű munkaviszonya és a fizetésének teljes összegét feketén kapja meg, valamint *szürkefoglalkoztatást*, amikor a munkavállalót jogszerűen alkalmazzák, de a fizetésének egy részét feketén kapja. Utóbbi kategóriába sorolható az az eset is, amikor a munkavállaló színlelt vállalkozási szerződéssel végez munkát annak érdekében, hogy a munkajövedelmét alacsonyabb adóterhelés alá eső tőkejövedelemként tudja kimutatni. A feketefoglalkoztatást becsülő tanulmányok 10 és 17 százalék közé teszik a feketén foglalkoztatottak arányát [Elek et al., 2009; Benedek, 2013]. Az arányok nem változtak 2001 és 2007 között annak ellenére sem, hogy 2002-ben például jelentős minimálbéremelés történt, ami a szakirodalomban használt feltételezések szerint az alacsonyabb termelékenységű munkavállalók között növelné a feketefoglalkoztatást. A mikroadatbázisokat használó tanulmányok arra is választ adnak, hogy mely csoportoknál jellemzőbb a feketefoglalkoztatás. *Elek Péter* és szerzőtársai [2009] a Központi Statisztikai Hivatal munkaerő-felmérésének adatain és adminisztratív adatokon (OEP, ONYF) vizsgálták a rejtett foglalkoztatást. Eredményeik alapján a munkaerőpiac különböző csoportjaiban jelentős eltérés tapasztalható a feketefoglalkoztatás mértékét tekintve. A feketemunka aránya magasabb a vállalkozók, a férfiak és a fiatalabb korosztály (25–39 év közöttiek) esetében. A lakóhelyet tekintve pedig a be nem jelentett munka aránya az ország középső területén a legmagasabb, és az átlagnál nagyobb az Alföldön is. Az összes feketén foglalkoztatott több mint egyharmadát Közép-Magyarország, több mint 60 százalékát pedig a középső régió és az Alföld együtt adta.

Több, a szürkefoglalkoztatás mértékét becsülő tanulmány a fiktív minimálbéresek arányára koncentrálnak, abból a feltevésből kiindulva, hogy a jövedelemelosztás minimálbérnél tapasztalható kiugró értékei (*1. ábra*) részben arra vezethetők vissza, hogy a vállalkozások a valós értéknél kisebb jövedelemmel jelentik be a foglalkoztatottakat és a fizetések egy részét „borítékban” adják.

Elek Péter és szerzőtársai [2009b, 2012] a nemzetgazdasági bérek 2003-as és a 2006-os eloszlásának felhasználásával becsülték meg a fiktív minimálbéres munkavállalók arányát. A módszer azon alapul, hogy bértarifa-felmérésben szereplő egyéni jellemzők (kor, végzettség, foglalkozás) és a bérelosztás minimálbérrel felüli része felhasználásával próbálják megbecsülni a minimálbérrel foglalkoztatottak valódi bérét. Számításaik alapján a minimálbérre bejelentett munkavállalóknak mintegy fele valószínűsíthetően eltitkolhatta jövedelme egy részét. Eredményeik szerint a béreltitkolás valószínűsége a minimálbéresek körében igen eltérő az egyes munkaerő-piaci csoportokban. *Szarka András* és szerzőtársai [2013] arra a következtetésre jutnak, hogy a minimálbéres jövedelemeltitkolás még az Elek et al.-tanulmányban [2009] becsülnél is magasabb lehet, mivel az a bértarifa-felmérés adatainak felhasználásával készült, ami a legalább 5 főt foglalkoztató vállalkozásokat érin-

tette, és ezért a munkaerőpiac transzparenssebben működő részét fedi le. A bértarifa-felmérést a havi munkáltatói járulékvallási adatokkal összevetve látható, hogy a bértarifa-felmérés az alacsony keresetű munkavállalók jelentős részét nem tartalmazza.

Forrás: bértarifa-felmérés

1. ábra: A bruttó bér versenyszférában tapasztalható eloszlás a bértarifa-felmérés alapján 2006-ban, 2010-ben és 2013-ban

Hasonló eredményre jutnak egészen más módszerrel *Semjén András* és szerzőtársai [2009] is. A 2008-ban lebonyolított kérdőíves adatfelvétel adatai alapján a 18 és 60 év közötti korosztály 15 százaléka dolgozott úgy a kérdezést megelőző két évben, hogy részben vagy egészben zsebbe kapta a fizetését, míg 14 százalékuak úgy, hogy részben vagy egészében színlelt szerződés alapján jutott jövedelemhez. A felmérés alapján a munkaerőpiac periferiáján lévők körében a legmagasabb azok aránya, akik zsebbe kapják a munkabért. Az alacsonyabb iskolázottságúak, a fiatalabbak, az alkalmi munkások vagy munkanélküliek körében fordul elő az átlagosnál gyakrabban, hogy zsebbe is kaptak fizetést. A számlára fizetés ugyanakkor egyértelműen a szellemi foglalkozásúak (diplomások, a közigazgatásban, egészségügyben, kultúrában) körében a gyakoribb.

A rejtett foglalkoztatással kapcsolatban kiemelten kezelendő az önfoglalkoztatók adóelkerülése. Az önfoglalkoztatóknak ugyanis általában több lehetőségük van a tényleges jövedelmük eltitkolására a munkabér tőkejövedelem felé történő átcsoportosításán, a költségelszámolásokon vagy az amortizációs szabályokon keresztül, mint a munkabér után adózóknak. *Krekó Judit* és *P. Kiss Gábor* [2008] az önfoglal-

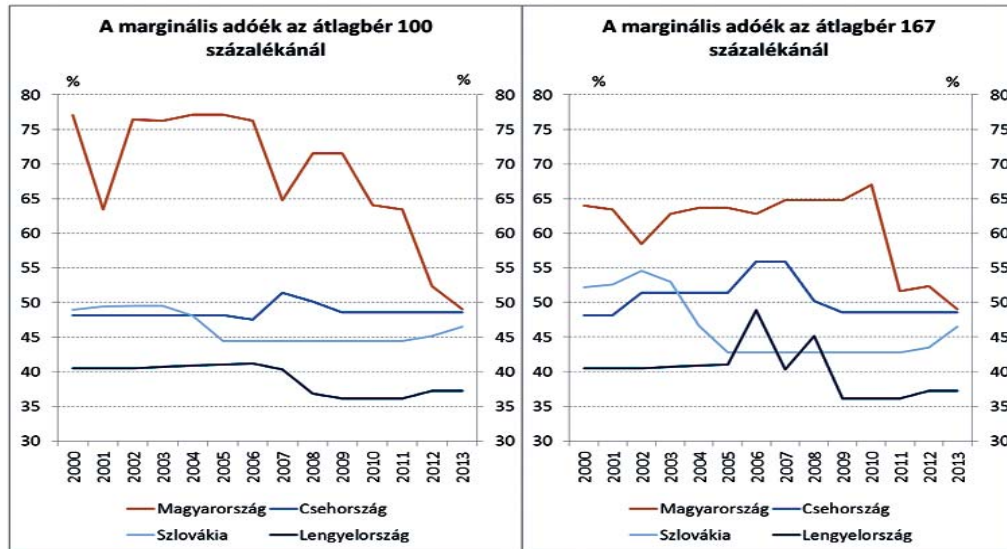
koztatók esetében a GDP 8 százalékára teszik az általuk eltitkolt adóalap nagyságát és a GDP 4 százalékára az így kieső adóbevételt.

Kevesebb tanulmány foglalkozik a fogyasztáshoz kapcsolódó adóelkerüléssel és annak mérésével. Krekó Judit és P. Kiss Gábor [2008] eredményei alapján a GDP 13–14 százalékának megfelelő áfaalap nem kerül bevallásra, ami a GDP 2 százalékának megfelelő adókiesést okoz. Ezt elsősorban a belföldi forgalom eltitkolásának tulajdonítják, amihez kisebb részben hozzájárul az import feltételezett eltitkolása és a jogszerű áfa-visszaigénylés is.

A REJTETT GAZDASÁG OKAI MAGYARORSZÁGON

Az első fejezetben tárgyaltak alapján a Magyarországon tapasztalható rejtett gazdaság okai közül az adóterhelésre, a lebukás valószínűségére és az adómorálra vonatkozó eredményeket foglaljuk össze.

2010 előtt a munkabért terhelő elvonások Magyarországon voltak messze a legprogresszívebbek és a legmagasabbak a régióban. Az adójóváírás kivezetése és a magas második kulcs következtében a *marginális adóék* (amely bérnövekedés esetén mutatja meg a többlet adó- és járulékterhelést a teljes munkáltatói többletköltség arányában) az átlagbérnél elérte a 64 százalékot, míg az átlagbér 167 százalékánál a 67 százalékot (2. ábra).

Forrás: OECD

2. ábra: A marginális adóék az átlagbérnél és az átlagbér 167 százalékánál Magyarországon és a régió országaiban

Ez a rendszer erősen ösztönözte a jövedelemelvitkolásra munkáltatói és munkavállalói oldalon egyaránt. Az adókulcsok adóelkerülésre gyakorolt számszerű hatá-

sáról a bevallott jövedelem rugalmasságára³ vonatkozó becslésekből kaphatunk képet. *Bakos Péter* és szerzőtársai [2008] a 2004. és 2005. évi személyijövedelemadó-bevallási adatokból vett mintán végzett becslése alapján az alacsonyabb jövedelmű adózók esetében nem tapasztalható magas adóérzékenység, azonban a 2 millió feletti éves jövedelemmel rendelkezők esetén magas, 0,3-et meghaladó rugalmasságokat figyeltek meg. *Benczúr Péter* és szerzőtársai [2012] újrabecsülték ezeket az eredményeket és alacsonyabb rugalmasságokat kaptak: a 3–5 milliós jövedelmű részmintában találtak szignifikáns, 0,1 körüli rugalmasságot. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ha ebben a jövedelemsávban 1 százalékponttal csökkenne a marginális adókulcs, akkor körülbelül 0,15 százalékkal nőne a bevallott jövedelme az érintett adózóknak.⁴

Ezek az eredmények a munkakínálat és az adóelkerülés változását együttesen jelzik és jelenleg nincs végső konszenzus a tekintetben, hogy a két hatás külön-külön mekkora részét magyarázza a rugalmasságoknak. Az adóelkerülés változása mellett szóló érv, hogy a magas jövedelműek ledolgozott munkaórái már eleve magasak, így esetükben kérdéses, hogy mennyiben képesek a munkakínálatukon növelni (a munkaintenzitáson keresztül azonban esetükben is van lehetőség a munkakínálati reakcióra). A munkakínálati csatorna mellett szól ugyanakkor, hogy a nők esetében nagyobb rugalmasságokat mértek, miközben az adóelkerülés a férfiak esetében magasabb. Továbbá nem találtak jelentős eltérést a többféle jövedelemmel és a kizárólag bérrel rendelkezők között sem, ami arra utal, hogy a jövedelemátcsoportosítás lehetősége (az adóelkerülés egy lehetséges módja) nem okoz magasabb rugalmasságot [Benczúr et al., 2012]. Összességében azonban elmondható, hogy a marginális kulcsok a magasabb jövedelműek esetében hatással vannak a bevallott jövedelem nagyságára, amiben a munkakínálat módosulása mellett az adóelkerülés változása is szerepet játszik.

A hazai irodalomban a *fogyasztási adóknál* (áfa, jövedéki adó) tapasztalható adócsalás okai tekintetében kevesebb kutatás áll rendelkezésre. Krekó Judit és P. Kiss Gábor [2008] eredményei alapján az áfacsalás elsősorban a belföldi forgalom eltitkolásában jelentkezik, ami főként a lakosságnak történő értékesítéskor fordulhat elő, mivel ebben az esetben éri meg mindkét félnek a számla nélküli értékesítés. Kérdőíves vizsgálatok szerint [Semjén et al., 2009] a vásárló részéről a rejtett gazdaságból származó termék vagy szolgáltatás vásárlásának elsődleges indoka az alacsonyabb ár (91 százalék jelölte ezt meg indokként). A számla nélküli vásárlásnál döntési szempont ugyanakkor az is, hogy az így kínált termékek könnyebben hozzáférhetőek (32 százalék jelölte ezt), valamint, hogy így segít valakinek a vásárló,

3 A bevallott jövedelem adókulcsra vonatkozó rugalmasságán azt értjük, hogy hány százalékkal nő egy adózó bevallott jövedelme, ha jövedelmének marginálisan hazavihető része (azaz 1 mínusz a marginális adókulcs) egy százalékkal nő. Az adókulcs és az adóék abban tér el egymástól, hogy az *adóék* a munkabérré rakódó összes adó- és járulékkerhet (tehát a munkáltatói járulékokat is) viszonyítja a teljes munkabérré költséghöz (tehát a bruttó bér és a munkáltatói járulékok összegéhez), míg az *adókulcs* a munkavállalói adó- és járulékkerheteket viszonyítja a bruttó bérhez.

4 Jelenleg a marginális adókulcs az összes jövedelemkategóriában 34,5 százalék. Ha ez lecsökkenne 33,5 százalékra, akkor a marginálisan hazavihető jövedelem 65,5 százalékról 66,5 százalékra nőne, ami körülbelül 1,5 százalékos növekedésnek felel meg. Ezt az értéket megszorozva a 0,1-es rugalmassággal kapjuk meg a bevallott jövedelem várható változását.

akinek anyagi gondjai vannak (30 százalék indokolt ezzel). Ennek alapján az áfaalap adókulcsra vonatkozó rugalmassága magasra tehető, azonban erre vonatkozó kutatások nem készültek eddig. A lebukás kockázatáról vagy annak lakossági, vállalati érzékeléséről szintén kevés adat áll rendelkezésre.

A Semjén András és szerzőtársai által végzett – a lakosság rejtett gazdaságban való érintettségét vizsgáló – felmérés [2009] alapján a megkérdezettek 64 százalékra becsülték annak a valószínűségét, hogy ha nem fizetnek adót, akkor ezért felelősségre fogják őket vonni. A felmérés szerint a rejtett gazdasággal kapcsolatos tapasztalattal rendelkező adózók kevésbé tartják valószínűnek a felelősségrevonást, ami azt jelzi, hogy az adóelkerülésben résztvevők tapasztalata az, hogy nem buknak le, és ezért egyre inkább hajlandók az adóelkerülést vállalni. Ennek ellenére nemzetközi összehasonlításban magasnak tekinthető a lebukás kockázatának érzékelése. Egy 2007. évi nemzetközi felmérés alapján a régió országaihoz viszonyítva Magyarországon az egyik legnagyobb azok aránya, akik a lebukás kockázatát nagyra vélik [Európai Bizottság, 2007], azonban egyes nyugat-európai országhoz képest továbbra is elmaradás tapasztalható ezen a területen.

Az adóelkerüléssel kapcsolatban gyakran emlegetett érv a posztoszocialista országoknál az egyének államhoz való ambivalens viszonya. A társadalom egyrésztől elvárja az államtól a gondoskodást, másrésztől jelen van az állammal szembeni bizalmatlanság és a szabályok kijátszásának elismerése, elfogadása. Ez látszik a Semjén András és szerzőtársai [2009] által végzett felmérésből is. Eredményeik szerint az emberek túlnyomó része elfogadja a törvényeket, mint a társadalmi együttélést szabályozó legfontosabb szabályokat, azonban azzal is egyetértenek, hogy ha valaki vinni akarja valamire, kénytelen áthágni egyes szabályokat. Az utóbbi közvélekedés egyértelműen rontja az adómorált. Más kutatások ugyanakkor azt mutatják, hogy az adóelkerülést egyértelműen elítéli a magyar társadalom. A *World Value Survey* 2005-ös eredményei alapján a magyar lakosság 90 százaléka nem tartja elfogadhatónak, ha valaki eltitkolja jövedelme egy részét az adóhivatal elől, ami európai összehasonlításban átlagosnak tekinthető [Bernát, 2009]. Az adómorálra hatással lehet továbbá a közszolgáltatások minőségének a megítélése is. A *Jan Hanousek és Filip Palda* [2002] által a visegrádi országokban végzett lakossági felmérés alapján például a közszolgáltatások minőségével elégedetlen válaszadók nagyobb arányban állították, hogy szoktak adót csalni. Kérdéses ugyanakkor az ok-okozati viszony: elképzelhető, hogy a közszolgáltatások erős kritikája utólagos – talán nem is tudatosan felmerülő – mentség az adócsalást elkövetők részéről.

A FEHÉREDÉST SEGÍTŐ INTÉZKEDÉSEK AZ ELMÚLT ÉVEKBEN

A gazdaság fehéritése kiemelt cél volt Magyarország számára az elmúlt években, aminek érdekében a kormány számos intézkedést vezetett be. A megtett lépések több csatornán keresztül igyekeztek a rejtett gazdaságot visszaszorítani. A lebukás valószínűségét és az adóhatósági ellenőrzések hatékonyságát javító intézkedések döntően a vállalati bevételek eltitkolásának megakadályozására fókuszáltak, mivel a bevételeltitkolás visszaszorítása maga után vonhatja a további családi formák (nyereség- és béreltitkolás) visszaszorulását is. Ezen intézkedések közül kiemelendő az

online pénztárgépek bevezetése, az adóregisztrációs eljárás, a vállalkozások közötti készpénzforgalom korlátozása és a 2 millió forintos értékhatár feletti számlák esetében bevezetett számlaösszesítő.

1. FOGLALKOZTATÁST ÉS JÖVEDELMEKET ÉRINTŐ INTÉZKEDÉSEK

A magas adóterhelésből eredő jövedelemeltitkolás és a feketefoglalkoztatás csökkentésére több intézkedéscsomag is született. A munkát terhelő adók átalakításakor a munkaerőpiachoz erősebben kötődő, magasabb aktivitási rátával jellemezhető csoportok esetében a kormány célja a munkaintenzitás növelése és a jövedelemeltitkolás visszaszorítása volt. Ezt szolgálta a többletmunkából származó jövedelmeket terhelő marginális adókulcsok csökkentése, amely az egykulcsos adórendszer bevezetésével valósult meg (lásd 2. ábra).

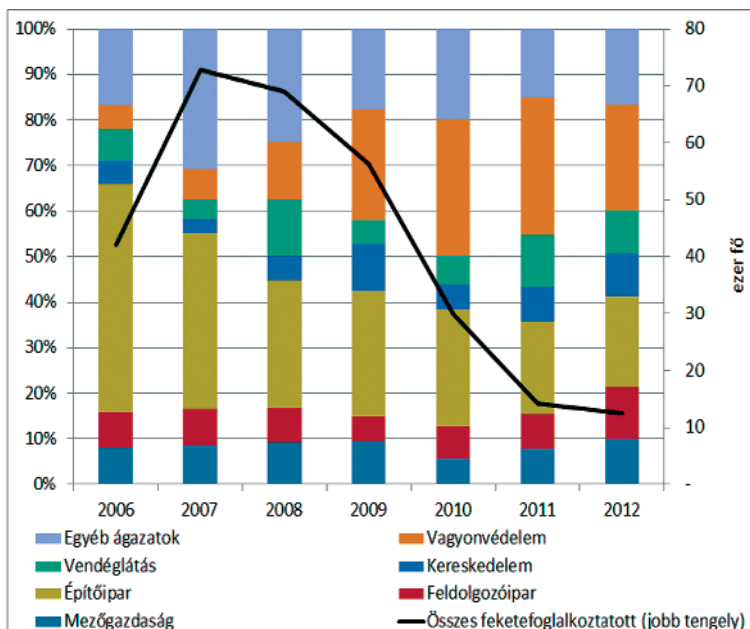
Az alacsonyabb aktivitási rátával rendelkező csoportok esetében a cél az aktivitás növelése volt, ami a korábbiaktól eltérően nem a jövedelem alapján adott adójóváírás, hanem a munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetű és magas extenzív oldali rugalmassággal rendelkező csoportokat célzó kedvezményeken keresztül valósult meg. Magas béreltitkolás mellett ugyanis az adójóváírás jellemzően nem az alacsonyabb termelékenyséű munkavállalókat éri el, hanem sok esetben a magasabb termelékenyséű, de az adóelkerülésben jobban érintett csoportokat. A bevezetett járulékkedvezmények öt célcsoportra összpontosítottak: a 25 év alattiak korcsoportjára, az 55 év feletti korcsoportjára, a tartósan munkanélküliek csoportjára, a szakképzetlen munkaerőre, valamint az anyasági támogatásból a munkaerőpiacra visszatérőkre.

Az előbbieken túl a munkát terhelő adók esetében bevezetett egykulcsos rendszer nagymértékben egyszerűsítette az adórendszert, csökkentve az adófizetés járulékos költségeit (bevallás, szabályértelmezés) és így az adóelkerülésben való részvételre való ösztönzést. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy jelenleg is számos adókedvezmény érvényesíthető a járulékok és a személyi jövedelemadó esetében is, ami jelentős adóalap-szűkülést okoz és lehetőséget teremt az adóoptimalizálásra.

Az adóelkerülésben nagymértékben érintett önfoglalkoztatók esetében segítheti elő a fehéredést a 2013-ban bevezetett *kisadózók tételes adója* (kata), amely főként a 6 millió forint árbevétel alatti önfoglalkoztatók számára kedvező és minimális adminisztrációs terhekkel járó alternatíva. A kata hatálya alá tartozó vállalkozás havi 50 ezer forintos (nem főállású vállalkozó esetében havi 25 ezer forintos) tételes adóval kiválthatja a vállalkozó minden jelentősebb, jövedelmet terhelő adóját (a személyi jövedelemadót, a járulékokat, a vállalkozói osztalékalap utáni adót, a társasági adót, a szociális hozzájárulási adót, az egészségügyi hozzájárulást és a szakképzési hozzájárulást). A kata a csökkentett adóterhelés és a minimális adminisztráció által nagyban csökkenti az adóelkerülés relatív hozamát, ami hozzájárulhat az önfoglalkoztatói szektor fehéredéséhez.

Fontos azonban megemlíteni, hogy a fenti lépésekkel párhuzamosan a fehéredés ellen hathatott 2012-ben a nagymértékű minimálbér-emelés és az áfa általános kulcsának 27 százalékra történő növelése. Míg az előbbi – elméletben – az alacso-

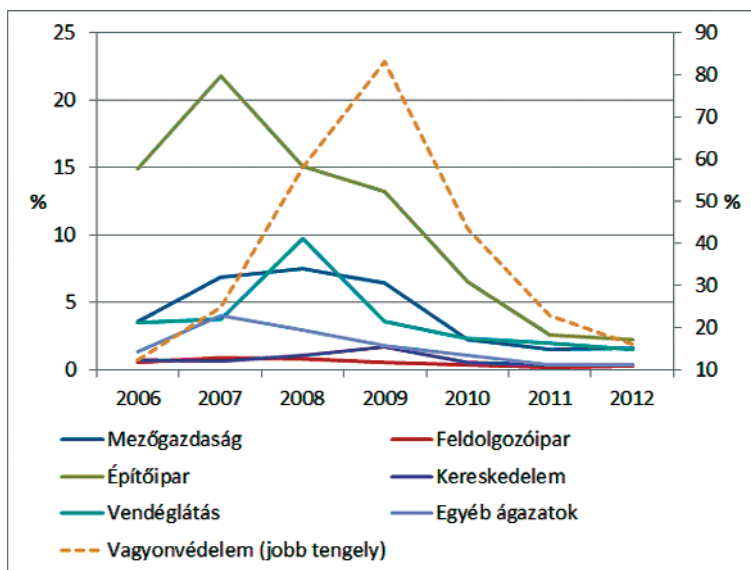
nyabb termelékenységgű munkavállalók esetében növelheti a feketefoglalkoztatást, addig az utóbbi az áfacsalások relatív hozamát növelte meg. A Nemzeti Munkaügyi Hivatal ellenőrzési statisztikája és a legfrissebb kiskereskedelmi statisztikák alapján azonban úgy tűnik, hogy ezeket az intézkedéseket összességükben ellensúlyozták a fehéredés irányába ható intézkedések. A Nemzeti Munkaügyi Hivatal ellenőrzései alapján a feltárt feketefoglalkoztatás nagysága a válság előtti évben nőtt meg jelentősen, azóta folyamatosan csökken. Megoszlását tekintve az építőipar túlsúlya mérséklődött, míg a vagyonsvédelemé jelentősen nőtt az utóbbi években (3. ábra). Természetesen a feketefoglalkoztatás Nemzeti Munkaügyi Hivatal általi feltárása nem lehet teljes körű, viszont a leginkább érintett ágazatokról képet kaphatunk.

Forrás: Nemzeti Munkaügyi Hivatal.

3. ábra: A feltárt feketefoglalkoztatás nagysága és megoszlása az ágazatok között

A feltárt feketefoglalkoztatás nagyságát érdemes összevetni az adott ágazatban dolgozók számával is. A munkaerő-felmérés adatai kevésbé használhatók összehasonlítás alapjául, mivel önbevallás alapján készülnek, és vélhetőleg tartalmazzák a feketefoglalkoztatás egy részét is. Ehelyett az intézményi statisztikát használjuk, ennek hátránya azonban az, hogy nem tartalmazza az öt fő alatti vállalatokat. A legnagyobb arányban a vagyonsvédelem ágazatban dolgoztatnak feketén, ezen kívül jelentős még az építőipar súlya is (4. ábra). Összességében elmondható tehát, hogy az utóbbi években csökkent a feltárt feketefoglalkoztatás aránya az egyes ágazatokban foglalkoztatottak számához képest.

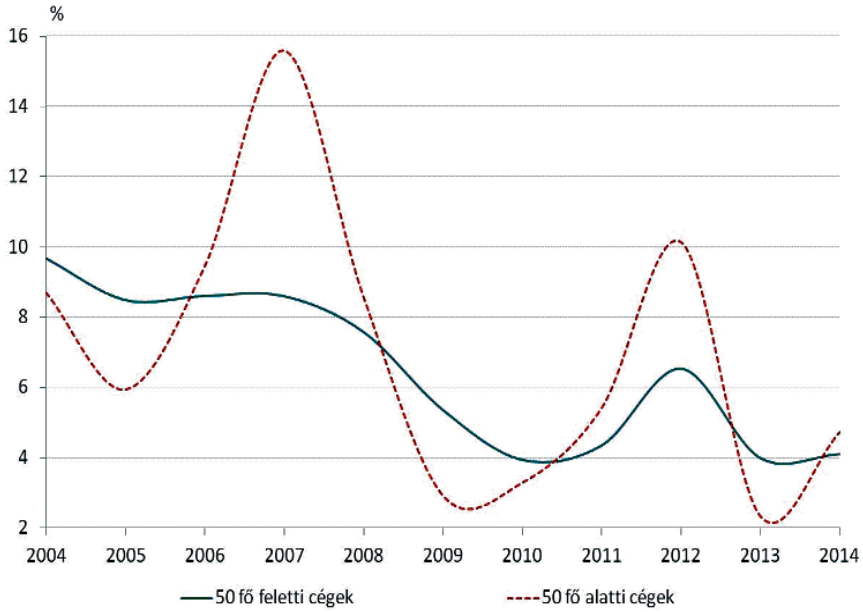

Forrás: Nemzeti Munkaügyi Hivatal

4. ábra: A feltárt feketefoglalkoztatás aránya az egyes ágazatokban bejelentettekhez képest (intézményi statisztika)

A munkapiac oldaláról a bér adatokból is következtethetünk fehéredésre. Ha élesen elválik egymástól a kis és nagy cégek bérinteje, annak lehet oka a fehéredés, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy nemcsak a fehéredés állhat a háttérben. Az elmúlt tíz évben több alkalommal meghaladta az 50 fő alatti vállalkozások bérinteje a nagyobb vállalatokét, és ezek az időszakok egybeestek olyan kormányzati intézkedésekkel, amelyek hasonló hatást válthattak ki. 2006–2007-ben bevezették a minimálbér kétszerese utáni járulékfizetési kötelezettséget, ami sok esetben a bejelentett bérek növekedésével járt együtt. 2012-ben a személyijövedelemadó-rendszer átalakításának részeként a kormányzat jelentősen megemelte a minimálbért, valamint bérkompenzációt nyújtott az alacsony keresetűek elvárt béremelését teljesítő vállalatoknak, ami szintén a bérek számottevő emelkedéséhez vezetett a kisvállalati szektorban. 2014-ben ismét megfigyelhető egy enyhébb szétválás a kis- és nagyvállalati bérdinamika között. Jelenleg azonban nincsen olyan, a munkát terhelő adókat érintő intézkedés, ami ezt indokolná. Közvetett módon azonban az online pénztárgépek megjelenése is okozhat fehéredést a béreknél azáltal, hogy a bevétel-eltitkolás visszaszorítása miatt a vállalkozások nem tesznek szert feketén szerzett bevételre, ami fedezhetné a feketén adott béreket és így a béreltitkolás is visszaszorulhat. Ez nem zárja ki a fehéredési hatás létezését, de a magasabb bérdinamika részben adódhat módszertani, mérési eljárásból. A KSH intézményi bérstatisztikája az 50 fő feletti cégeket teljes körűen, az ennél kisebb vállalatokat pedig reprezentatív mintavétellel figyeli meg. Az 50 fő alatti cégek mintája évente cserélődik, ami összetételhatáson keresztül torzíthatja a bérintejet. A két létszámkategória bérintejeinek alakulásából valószínűsíthető, hogy a mintaváltás lefelé torzíthatja a 2013.

évi bérinterindexet, ami a bázishatáson keresztül növeli a kisvállalatok 2014. évi bérdinamikáját.

Forrás: KSH

5. ábra: A rendszeres keresetek éves indexének alakulása a versenyszférában (éves átlag)

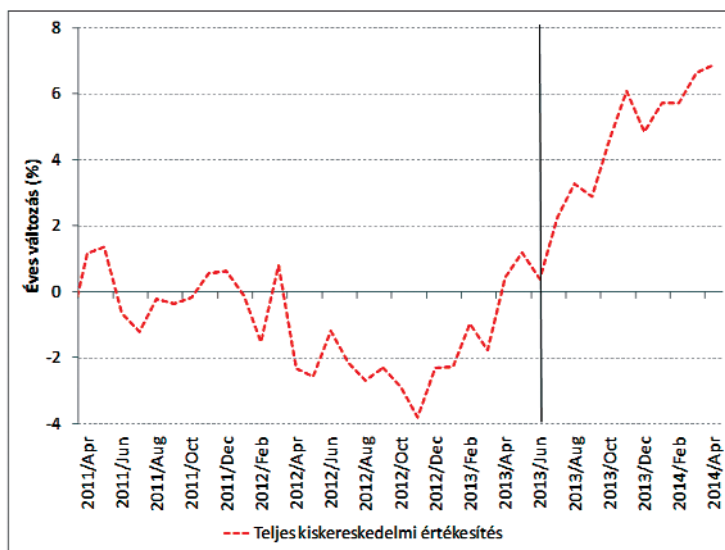
2. A KISKERESKEDELMI FORGALOM FEHÉREDÉSE

Az utóbbi évben a szürkegazdasággal kapcsolatban a kiskereskedelemben volt kimutatható változás. Az online pénztárgépek bevezetésével a fehéredés az üzlettipusok széles körét érintheti és hozzájárulhat a kiskereskedelmi forgalom elmúlt hónapokban megfigyelt fokozatos emelkedéséhez.

A fehéredés mértékét nehéz megbecsülni. Jelenleg az országban nagyjából 150 ezer kiskereskedelmi és 50 ezer vendéglátó egység üzemel, amelyekben 400 ezer pénztárgép van forgalomban, a csere ebből körülbelül 250 ezret érintett volna előzetes adatok alapján. Megrendelés azonban csak körülbelül 130 ezer gépre érkezett. Az alacsonyabb számú igénylés mögött állhatnak cégbezárások (lehetnek olyan vállalkozások, amelyek nem tudták az online pénztárgépekkel kapcsolatosan felmerülő extraköltségeket kitermelni), illetve voltak olyan cégek, amelyek a pénztárgép helyett inkább a számlaadást választották. A tanulmány írásakor a teljes folyamat még nem fejeződött be, de jelenleg már jóval meghaladja a 100 ezret a bekötött pénztárgépek száma. A rendelkezésre álló legutóbbi, áprilisi kiskereskedelmi adat időpontjában 60 ezer felett volt a bekötött gépek száma, így az várható, hogy a folya-

mat lezárulásáig folytatódik a kiskereskedelmi forgalom fokozatos emelkedése, amelyben a javuló alapfolyamatok (pl. emelkedő foglalkoztatás) mellett az online pénztárgépek bevezetéséhez kötődő fehéredés is szerepet játszik (6. ábra).

A költségvetés áfabevételeinek 2014-ben tapasztalt jelentős növekedése vélhetően szintén a fehéredéssel áll összefüggésben. A KSH adatai szerint az eredmény-szemléletű áfabevételek mintegy 15 százalékkal emelkedtek 2014 első negyedében, miközben az áfa alapjának becslésére használható nemzetgazdasági végső fogyasztás csak 4 százalékkal nőtt nominális értéken.

Forrás: KSH

6. ábra: A kiskereskedelmi értékesítés éves változása

IRODALOM

- Allingham, M. G.–Sandmo, A. (1972): „Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis.” *Journal of Public Economics* 1(3–4): 323–38.
- Bakos P.–Benczúr P.–Benedek D. (2008): „Az adóköteles jövedelem rugalmassága. Becslés és egy egykulcsos adórendszerre vonatkozó számítás a 2005. évi magyar adóváltozások alapján.” *Közgazdasági Szemle* 55(9): 733–762.
- Benczúr P.–Kiss Á.–Mosberger P. (2012): „Az adóköteles jövedelem rugalmassága.” In: Fazekas K.–Benczúr P.–Telegdy Á. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükör 2012*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Benedek D.–Elek P.–Köllő J. (2013): „Tax Avoidance, Tax Evasion, Black and Grey Employment.” In: Fazekas K.–Benczúr P.–Telegdy Á. (szerk.): *The Hungarian Labour Market, Review and Analysis*. Budapest: Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences

- Bernát A. (2009): *A piaccgazdaság normatív keretei (gazdaság és kultúra) c. kutatás adatfelvételének gyorselemzése*. Budapest: TÁRKI
- Elek P.-Köllő J.-Reizer B.-Szabó P. A. (2012): „Detecting Wage Under-Reporting Using a Double Hurdle Model.” *Research in Labor Economics* 34: 135–166.
- Elek P.-Scharle Á.-Szabó B.-Szabó P. A. (2009a): „A feketefoglalkoztatás mértéke Magyarországon.” In: Semjén A.-Tóth I. J.: *Rejtett gazdaság. Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai*. Budapest: KTI Könyvek 11.
- Elek P.-Szabó P. (2009b): *A fiktív minimálbéresek vizsgálata a bértarifa-felvétel segítségével*. www.mktudegy.hu/files/ElekPeter.pdf Lekérdezve: 2014. július 5.
- Európai Bizottság (2007): *Undeclared Work in the European Union*. Special Eurobarometer 2007(67.3 hullám).
- Feld, P. L.-Frey, S. B. (2007): „Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulations.” *Law & Policy* 29.
- Hanousek, J.-Palda, F. (2004): „Quality of Government Services and the Civic Duty to Pay Taxes in the Czech and Slovak Republics, and other Transition Countries.” *Kyklos* 57(2): 237–252.
- Krekó J.-P. Kiss G. (2007): „Adóelkerülés és a magyar adórendszer” *MNB Tanulmányok* 65.
- Lackó M.-Semjén A.-Fazekas M.-Tóth I. J. (2009): „Rejtett gazdaság, rejtett foglalkoztatottság – kutatási eredmények és kormányzati politika a nemzetközi és hazai irodalom tükrében.” In: Semjén A.-Tóth I. J. (szerk.): *Rejtett gazdaság: Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet
- Murai B.-Ritzlné K. I. (2011): „A nem megfigyelt gazdaság mérésének lehetőségei.” *Statisztikai Szemle* 89(5): 501–522.
- Schneider, F. (2012): „The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know?” *IZA Discussion Papers* 6423
- Schneider, F. (2013): *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline* http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadE-cEurope31_Jan2013.pdf Lekérdezve: 2014. július 14.
- Semjén A.-Tóth I.-Medgyesi M.-Czibik Á. (2009): „Adócsalás és korrupció – lakossági érintettség és elfogadottság.” In: Semjén A.-Tóth I. J. (szerk.): *Rejtett gazdaság: Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet
- Slemrod, J.-Yitzhaki, S. (2000): „Tax Avoidance, Evasion, and Administration.” *NBER Working Paper Series* 7473.
- Svraka A.-Szabó I.-Hudecz V. (2013): „Foglalkoztatásösztönző adókedvezmények a magyar munkaerőpiacon.” *Pénzügyi Szemle* 2013(4).
- Williams, C. C. (2004): *Cash-in-Hand Work: The Underground Sector and The Hidden Economy of Favors*. Basingstoke: Palgrave Macmillan